

MONOGRAFIA O ROZUME A RACIONALITE

Die eine Vernunft und die vielen Rationalitäten.

Herausgegeben von Karl-Otto Apel und Matthias Kettner.

Frankfurt am Main, Suhrkamp Taschenbuch Verlag 1996, 469 s.

Ak sa pojem ľudského rozumu spájal vo filozofii osvietenstva a aj dôb nasledujúcich predovšetkým s nádejami na dosiahnutie všestranného pokroku, s víziami o-slobodenia spod rôznych druhov poručníctva a útlaku, dnes, na konci 20. storočia pojem rozumu vo filozofických úvahách asociuje také kvality, akými je strata citlivosti, uniformita, zastieranie a potláčanie diferencií. Mnohé, v čo verila tradičná európska kultúra v súvislosti s rozumom a racionalitou, sa spochybnilo; niektorí filozofi sa priklonili k radikálnemu odmietnutiu racia/racionality a hľadali východiská v priestoroch iracionality, iných doviedli ich skeptické reflexie k novým koncepciám racionality, ktoré sa nezriedka inšpirujú aj z mimoeurópskych tradícií. Napokon už v rámci tejto západnej tradície dochádzalo k vnútornej diferenciácii pojmu rozumu - či to už bolo napríklad v nemeckej klasickej filozofii na rozum teoretický a praktický a na rozum a um, alebo neskôr napríklad odlišenie racionality účelovej od racionality hodnotovej či vyčlenenie inštrumentálneho rozumu. Nepochybné aj pod vplyvom dramatickej histórie písanej 20. storočím pokračuje skeptická reflexia a radikálna kritika rozumu až do našich dní; účastníkmi takýchto kritických intelektuálnych podujatí sú filozofi ako Foucault, ktorý poukazuje na spätosť vedenia (rozumu) a moci, ale aj Lyotard a ďalší postmodernisti, ktorí rozvíjajú tézy o pluralite racionalít; a patrí k nim aj Rorty so svojou koncepciou kontingencie a vedy ako solidarity alebo Toulmin akcentujúci kontextuálnosť poznania a konania rovnako, ako k nim patria predstaviteľky feministickej filozofie, ktoré zasa kladú dôraz na kritiku rodovo- a hodnotovo-neutrálneho, abstraktného rozumu a ktoré z rodového aspektu rozpracovávajú koncepcie situovaného "rozumu", závislého od konkrétnych sociálnych podmienok.

Isté je, že status rozumu/racionality podlieha pri súčasných hodnoteniach veľkým zmenám a že tieto pojmy patria vo filozofii k najdiskutovanejším. "Vek rozumu", ktorý chcel nastoliť novovek, sa stal v poslednom storočí častou témou kritiky - tak, ako sa ňou stal abstraktný rozum spätý so substančnými ontologickými modelmi. Neprekvapa-puje preto fakt, že sa na túto problematiku sústreďuje pozornosť mnohých filozofických konferencií a že sú tematizované v mnohých monografiách a štúdiách. Tak je tomu aj v prípade kolektívnej monografie *Die eine Vernunft und die vielen Rationalitäten*, ktorú vydali Karl-Otto Apel a Matthias Kettner v prestížnom vydavateľstve Suhrkamp v edícii Wissenschaft. Do tohto zväzku prispelo svojimi pohľadmi na danú tému 16 popredných anglosaských a nemeckých filozofov, a to s úmyslom nielen precizovať formuláciu problému, ale aj zjemniť typologickú diferenciáciu konceptov rozumu.

Priestor v knihe - popri renomovaných osobnostiach, akými sú Karl-Otto Apel, Wolfgang Welsch či Herta Nagl-Docekalová, dostali aj (najmä u nás) menej známi predstavitelia mladšej generácie - ilustratívne spomeniem Susanne Hahnová a Andreea Dorschela. Ako na to poukazuje v úvodnej štúdií jeden zo zostavovateľov

M. Kettner, do dnešných filozofických diskusií o rozume vstupuje čoraz výraznejšie medzikultúrny kontext, v súvislosti s ktorým prevláda tendencia chápať rozum ako partikulárny, konkrétne situovaný a tendencia k pluralitnému chápaniu racionality (rastie počet vzájomne sa lišiacich typov rozumu a racionality - niektorí autori uvádzajú až vyše tridsať typov). M. Kettner pokladá strach pred kultúrnym relativizmom vstupujúcim do teórie racionality za prenáhlený; myslí si, že ak by prispel k re-lativizácii "obmedzeného rozumového absolutizmu", nebolo by to nijakým zlom.

Ťažiskovou štúdiou knihy je celkom iste štúdia K. O. Apela *Die Vernunftfunktion der kommunikativen Rationalität*, ktorá pojednáva o vzťahu konsenzuálno-komunikatívnej racionality a racionality strategickej a systémovej. Autor tu rozvíja svoju koncepciu transcendentálnej pragmatiky, polemizujúc pritom s tromi líniami teórie racionality, a to s Weberovým konceptom účelovej racionality, s Habermasovým ponímaním komunikatívnej racionality a s Luhmanovou systémovou racionalitou. Táto polemika vyúsťuje do presvedčenia, že jedine argumentačne pointovaná podoba komunikatívnej racionality dovoľuje myslieť pluralitnú, nie však neprípustne univerzalizujúcu jednotu foriem racionality. Apel vo svojom uvažovaní zdôrazňuje sebarefektívnu schopnosť komunikatívneho rozumu, ktorá vyjadruje aj jeho morálnu kvalitu. Na morálne dimenzie rozumu sústreďuje pozornosť aj Marcel Niquet, ktorý analyzuje typ prakticko-morálneho rozumu. Iný pohľad na problematiku rozumu ponúka Friedrich Kambartel, ktorý cez prizmu sémantiky objasňuje vzťah rozumu a všeobecného. Nadväzujúc čiastočne na neskorého Wittgensteina, autor upozorňuje na napätie medzi sémantickou všeobecnosťou rečových výrazov a našimi normálnymi praktickými situáciami, ktoré nie sú invariantné ani štandardizované. Opäť s témou všeobecnosti, ale z iného hľadiska sa stretáme v príspevku Juliana Nidu-Rümelina. Autor sa prihovára za normatívnu teóriu racionality, ktorá poskytuje orientáciu pri rozlišovaní dobrých, resp. zlých zdôvodňovaní konania. Pozornosť venuje aj trom historickým podobám vzťahu racionality a morality - za paradigmatické podoby pokladá tie, ktoré rozpracovali Platón, Hobbes a Kant. Rainer Adolphi sa usiluje vo svojej štúdii dôsledne rekonštruovať teóriu racionality Maxa Webera, akcentujúc najmä chápanie teórie racionality ako teórie konfliktov racionalít. Autor zároveň upozorňuje na niektoré svojvoľné, až násilné interpretácie Webera v prácach súčasných filozofov.

Pozornosť čitateľa zaujme stať Wolfganga Welscha, ktorý diagnostikuje modernú racionalitu, sústreďujúc sa najmä na jej paradigmatickú pluralitu. Autorovi ide o rozpracovanie takého konceptu rozumu, ktorý by zodpovedal súčasnej realite. Pretože štruktúra racionality dnes ukazuje neobvyklé kontúry, pokladá Welsch za potrebnú aj adekvátnu zmenu v "profile rozumu". V súvislosti s novou štruktúrou uvádza tri základné faktory, a to pluralizáciu (v jej rámci vyčleňuje spomínanú paradigmatickú pluralitu), prepojenosť a neusporiadanosť. Autor pracuje s pojmom "transverzálneho rozumu" - nadväzujúc v istom zmysle na rozlíšenie zaužívané v nemeckej klasickej filozofii (Vernunft, Verstand), pozornosť upriamuje pritom na spätosti, ale aj funkcionálne rozdiely medzi rozumom a racionalitou (rationalitami). Skicovaním profilu transverzálneho rozumu chce ukázať, že rozlúčka s metafyzickou koncepciou rozumu nemusí znamenať rozlúčku s rozumom vôbec: tento rozum však musí byť nanovo

premýšľaný, nemôže si už robiť nároky na univerzálnu/jednotnú bázu, z ktorej by sme mohli dospieť k univerzálne/jednotne platným riešeniam.

Osobitné miesto v súbore úvah zaujíma feministická kritika rozumu v stati Herty Naglovej-Dočekalovej; autorka tu rozoberá viaceré súčasné koncepcie feministickej epistemológie (S. Hardingová, D. Harawayová, E. Foxová-Kellerová, L. Irigarayová, J. Butlerová). Aj táto stať dokumentuje značnú pestrosť východísk i spôsobov argumentácie v súčasnej feministickej filozofii, autorkino čítanie je kritické, upozorňuje na niektoré jednostrannosti a absolutizácie.

Aspoň stručne sa zmienim o ďalších príspevkoch: Onora O'Neillová rozvíja kantovskú myšlienku o možnej autorite rozumu, jej uvažovanie o vzťahu morálnej racionálnej autonómie a politickej racionálnej autonómie nás vovádza na pôdu politickej filozofie. Na nej sa odvíjajú aj diskusie v príspevku Wolfganga Kerstinga o pojmoch racionality v prácach Johna Rawlsa a v príspevku Jamesa Bohmana o problémoch racionality v kontexte politického liberalizmu. Rawlsovej koncepcii venuje z iného zorného uhla pozornosť Susanne Hahnová, pragmatickej racionalite zas venoval stať Frederick L. Will a substancionalnej racionalite Bernard Gert. Matthias Kettner sa predstavuje jednak obsiahlou štúdiou o diskurzívnom rozume, jednak v spoluautorstve s Andreasom Dorschelom analyzuje koncepciu racionality v Luhmannovej teórii sociálnych systémov. Napokon o Davidsonovej teórii "radikálnej interpretácie" uvažuje vo svojej stati Udo Tietz. I keď 16 príspevkov nepodáva ucelený prehľad o súčasných filozofických diskusiách o rozume/racionalite, monografia v každom prípade pomôže čitateľovi zorientovať sa v problematike.

Etela Farkašová

Doc. PhDr. Etela Farkašová, CSc.
Katedra filozofie a dejín
filozofie FF UK
Šafárikovo nám. 6
818 06 Bratislava
SR